

گوشه

زیر آرزو و بوی چو شمع در کباب

از تالاس تا طراز (سفر به شهر تاریخی طراز)

دکتر سیدمحمدباقر کمال‌الدینی*

مقدمه

زبان فارسی با بهره‌مندی از گنجینه‌گرانیهای ادب و عرفان و آراستگی به زیور فصاحت و بلاغت توانسته است همواره در طول تاریخ، به عنوان زبان رسمی ملتی بزرگ، در گسترش فرهنگ ایرانی و اسلامی در جهان خودنمایی کند.

نگارش هزاران کتاب با ارزش در زمینه‌های مختلف علمی، ادبی و تاریخی در آسیای میانه، شبه قاره، بالکان و ... به زبان فارسی، تألیف و تدوین لغت‌نامه‌ها، کتب دستوری، تذکره‌های فراوان و نیز سرودن اشعار زیاد به این زبان شیرین، حکایت از عشق و علاقه فارسی‌زبانان در نقاط مختلف جهان و توانمندی و ظرفیت بالای این زبان دارد.

یکی از حوزه‌هایی که مردمانش قرن‌ها به زبان فارسی سخن می‌گفته و شاعران و نویسندگان نیز آثارشان را به این زبان شیرین می‌سروده و می‌نوشته‌اند، حوزه

ماوراءالنهر و ترکستان است. در این مناطق امروز نیز عدهٔ بسیاری با زبان فارسی مأنوس هستند و کتابخانه‌هایی وجود دارد که مملو از دست‌خط‌های فارسی است. قزاقستان یکی از کشورهای این ناحیه است که هر چند امروز فاصله زیادی از ایران دارد، لکن تأثیر زبان و ادب فارسی در آن کاملاً نمایان است و مشترکات فرهنگی زیادی بین این دو کشور وجود دارد.

***

قزاقستان

این کشور با $۲/۷۱۷/۳۰۰$ کیلومتر مربع مساحت در شمال با روسیه، در شرق با چین، در جنوب شرقی با قرقیزستان، در جنوب با ازبکستان، در جنوب غربی با ترکمنستان و در غرب با دریای خزر هم مرز است. قزاقستان حدود ۱۷ میلیون نفر جمعیت دارد که علاوه بر قزاق‌ها، شامل ملیت‌های مختلفی از جمله: روس، آلمانی، اویغوری، تاتاری، اوکراینی، باشقیری، ایرانی، آذری، ازبکی، آستی، چواشی، چچنی، داغستانی، اینگوشی، ترکمن و ... است.

بزرگ‌ترین شهر قزاقستان، آلماتی نام دارد که قبلاً به آن آلماتا می‌گفته‌اند و پایتخت این جمعیت به عنوان پرجمعیت‌ترین شهر قزاقستان معروف است. چیمکنت یا چیمکند - شهر گیاه و سبزه - مرکز استان جنوبی قزاقستان است با حدود $۵۰۰/۰۰۰$ نفر جمعیت. ترکستان یکی از شهرهای این استان است که بیش از ۱۵۰۰ سال قدمت دارد. مقبره خواجه احمد یسوی - صوفی و عارف نامدار قرن ۶ هجری - در این شهر زیارتگاه مشتاقانی است که از راه‌های دور و نزدیک برای زیارت او به آنجا می‌آیند. این مقبره حدود ۷۰۰ سال پیش و به دست معماران ایرانی بنا شده است. در نزدیکی ترکستان، ویرانه‌های شهر اترار که پیش از آن فاراب نام داشته است، دیده می‌شود. این شهر زادگاه ابونصر فارابی - معلم ثانی - است. از دیگر شهرهای تاریخی قزاقستان شهر طراز است.

طراز

شهر طراز یکی از شهرهای تاریخی و از مراکز علم و ادب است که بیش از دو هزار سال قدمت دارد. در سال ۲۰۰۲ م. با تصویب سازمان ملل متحد (یونسکو)، جشن دو هزار سالگی این شهر، با حضور رئیس‌جمهور قزاقستان و نمایندگان سایر کشورها از جمله سفیر جمهوری اسلامی ایران در قزاقستان با شکوه خاصی برگزار شد. بر طبق

اسناد موجود، این شهر ۳۶ سال قبل از میلاد مسیح بنا شده است و ابتدا تالاس یا تالاسی نامیده می‌شد.

وقتی در سال ۸۹۳ م. شهر طراز به تصرف شاه اسماعیل سامانی درآمد، نام تالاس به طراز تغییر یافت. بر طبق نوشته تاریخ رشیدی، به نیگی یا «نکی» هم نامیده شده است. در منابع پارسی، از جمله در اشعار شاعران فارسی زبان، نام این شهر به وفور آمده است. از قرن ۱۸ م. (سال ۱۷۷۴) شهر طراز به اولیه آنا تغییر نام داد. پس از حاکمیت شوروی و در سال ۱۹۳۷ م. به نام میرزویان و یک سال بعد در سال ۱۹۳۸ م. به نام جامبول و سرانجام پس از استقلال قزاقستان و از سال ۱۹۹۷ م. بار دیگر رسماً طراز نامیده شد.

با تأسیس اولین حکومت ترک توسط قره‌خان و تعیین اسلام به عنوان دین رسمی در شهر طراز، این شهر همواره به همراه نام اسلام در کتاب‌های تاریخی و ادبی آمده است. آرامگاه قره‌خان هم‌اکنون در شهر طراز قرار دارد و زیارتگاه مردم می‌باشد. شهر طراز به داشتن بزرگان و دانشمندان که اغلب دانشمندان دینی بوده‌اند معروف است. از جمله آنها: امام ابوبکر عبدا... بن ابی نصر الطرازی، عبدالواحد بن عمران اسرائیل الطرازی، احمد بن عثمان البغدادی الطرازی، امام عبدالحسن علی بن ابد علی الطرازی و غیره هستند. شاعران فارسی زبان، از دیرباز تاکنون در توصیف این شهر اشعاری به رشته نظم در آورده‌اند که شعر رودکی در این مورد بسیار معروف می‌باشد و به عنوان ضرب‌المثل مورد استفاده مردم قرار می‌گیرد:

روی به محراب نهادن چه سود   دل به بخارا و بتان طراز

وصف زیبارویان شهر طراز علاوه بر رودکی، در شاهنامه حکیم فردوسی نیز می‌بینیم:

برفتند و بردند پیشش نماز

پری روی گلرخ بتان طراز

همچنین در اشعار:

اسدی طوسی:

طراز بتان طرازنده موی

پرستار صف زد دو صد ماه روی

فرخی سیستانی:

با بتان چگل و غالیه زلفان طراز

همچنین عید به شادی صد دیگر بگذار

مسعود سعد سلمان:

آمد آهسته با کرشمه و ناز
دوش نزد من آن نگار طراز
سوزنی سمرقندی:
تا زنده از حسن خوبان طراز و چین مثل
از نکویان مجلس بزم تو چین باد و طراز
سنایی (دقیقی):
همه را رو به سوی کعبه و لیک
دل سوی دلبران چین و طراز
انوری:
دل ما تنگ تر از پسته خوبان ختن
جان ما تیره تر از طره ترکان طراز
ادیب الممالک فراهانی:
تا کی ای شاعر سخن پرداز
می کنی وصف دلبران طراز
البته این توصیف فقط مختص به زیارویان شهر طراز نیست، بلکه وصف
خوبرویان یغما، چگل و ترکستان را نیز به کرات در اشعار شاعران معروف ایران، مانند:
حافظ، سعدی و مولوی می بینیم که دلیلی بر همبستگی و دوستی این مردم می باشد.
علاوه بر این، شهر طراز در شعر فارسی ویژگی های دیگری نیز دارد که برخی از
آنها را ذکر می کنیم:
رودکی:
خواهی اندک تر از جهان پذیر
خواهی از ری بگیر تا به طراز
فردوسی:
دو ابرو به سان کمان طراز
نشسته زنی خوب بر تخت ناز
اسدی طوسی:
همه شهر از آذین و دیبا و ساز
بیاراست چون کارگاه طراز
فخرالدین اسعدگرگانی:
طرازی ظن برد کاو از طراز است
حجازی نیز گوید از حجاز است
و ده ها نمونه دیگر که حاکی از اهمیت این شهر و ساکنان آن در زمان های گذشته دارد.

دانشگاه دولتی طراز (به نام محمد حیدر دولتی)

این دانشگاه از ادغام سه مرکز آموزش عالی، یعنی دانشگاه جامبول، انستیتوی حیدر و ساختمان و انستیتوی صنایع سبک و مواد غذایی در سال ۱۹۹۸ م. آغاز به کار کرد. هم

اکنون تعداد مدرسان آن بیش از ۷۰۰ نفر است (۵۲ پروفیسور و فوق دکترا، ۲۵۰ دکترا و استادیار که در واقع ۴۰ درصد مدرسان دانشگاه در رشته‌های مختلف را شامل می‌شود). دانشگاه دارای ۱۲ دانشکده به شرح زیر است که ۴۷ رشته مختلف دانشگاهی در چارچوب آنها فعالیت می‌کند:

- ۱- طبیعت‌شناسی و علوم اجتماعی ۲- دانشکده زبان و ادبیات جهان ۳- حقوق
- ۴- اقتصاد و تجارت ۵- صنایع سبک و بافندگی ۶- نفت و گاز ۷- انرژی و ماشین‌آلات

۸- خبررسانی فنی و مهندسی تغذیه ۹- امور آب ۱۰- محیط‌زیست و ساختمان
 ۱۱- رشته‌های مهندسی - اقتصادی ۱۲- علوم انسانی
 در دانشکده‌های فوق، بیش از ۱۰ هزار دانشجو مشغول به تحصیل هستند. در دانشکده زبان و ادبیات جهان، از سال ۲۰۰۰ م. اتاق زبان فارسی حضور فعال دارد و تا امروز صدها دانشجو با زبان، ادبیات، تاریخ و فرهنگ ایران آشنا شده‌اند.
 دانشگاه دولتی طراز به نام میرزا حیدر دولتی (دوغلان) است. میرزا حیدر در سال

۱۴۹۹ م. در تاشکند به دنیا آمد و در ۱۵۵۱ م. در کشمیر کشته شد و مزار وی در آرامگاه سلاطین کشمیر واقع است. وی از ۱۵۴۳ م. تا ۱۵۵۱ م. فرمانروای کشمیر بود. میرزا حیدر، پسر خاله بابر پادشاه بود. پدرش، محمد حسین گورکانی، داماد خاندان مغولی بوده است و اجداد وی اورتبه، امیر بولاتجی، امیر خدای داد، سید احمد، امیر سید علی، محمد حیدر میرزا و پدرش محمد حسین از زمان حیات چنگیز خان تا اوایل قرن ۱۶ میلادی همگی از فرمانروایان وابسته به خاندان مغولی چنگیزی در کاشغر و بخشی از ماوراءالنهر بودند و از نسل طایفه دولت (دوغلان) قزاق می‌باشند. امروزه باقیمانده طوایف دوغلان قزاق در ملیت قزاق ادغام شده‌اند.

میرزا حیدر دولت دو اثر تاریخی و ادبی دارد: اولی منظومه جهان نامه به زبان ترکی جغتایی و دومی تاریخ رشیدی به زبان فارسی که بازگوکننده حوادث تاریخی (۱۵۴۱-۱۳۴۷ م) ماوراءالنهر (آسیای میانه)، تبت، کشمیر، افغانستان و ایران و از منابع ادبی و تاریخی بسیاری برای تألیف آن سود جسته است. از آن جمله: تاریخ جهانگشای جوینی، جوامع التواریخ رشیدی، ظفرنامه شرف‌الدین علی یزدی و غیره.

اتاق ایران در دانشگاه طراز

در دانشکده زبان‌های خارجی دانشگاه دولتی طراز، اتاق ایران قرار دارد که از سال ۲۰۰۰ م. تاکنون فعالیت دارد و هم‌اکنون حدود ۲۰۰ دانشجوی زبان فارسی را به عنوان زبان دوم خود انتخاب نموده و مشغول تحصیل هستند. البته قرار است از سال تحصیلی آینده، در این دانشگاه رشته زبان و ادبیات فارسی راه‌اندازی شود. در طراز، دانشگاه‌های دیگری نیز وجود دارد از جمله: دانشگاه تربیت معلم، شعبه دانشگاه خواجه احمد یسوی ترکستان و ... که در این دو دانشگاه نیز زبان فارسی به صورت مقطعی تدریس می‌شود.

شرح بازدید

اینجانب برای دیدار با استادان و دانشجویان زبان فارسی، ارزیابی فعالیت‌ها و امکانات و نیازهای آنها از تاریخ ۱۳۸۴/۳/۵ - ۲۰۰۵/۵/۲۶ - به مدت سه روز، با قطار به شهر طراز مسافرت کردم. در بازدید از اتاق ایران، ابتدا با استادان زبان فارسی: خانم گل‌میرا و آقای دوران آشنا شدم. البته آقای عالم بک نیز فارسی تدریس می‌کند که

متأسفانه در این سه روز دیدار ایشان میسر نشد، سپس با رئیس دانشکده زبان‌های خارجی دانشگاه طراز - خانم پروفیسور صوله - و دانشجویان زبان فارسی در اتاق ایران که به تعداد ۲۰ نفر از دانشگاه طراز، تربیت معلم و شعبه دانشگاه خواجه احمد یسوی در طراز بودند ملاقات کردم و درباره زبان فارسی و غنای ادبیات ایران برای آنان صحبت کردم و آنان خواستار ایجاد دوره‌های کوتاه‌مدت دانش‌افزایی در دانشگاه طراز بودند و اظهار می‌داشتند اگر این دوره‌ها در طراز برگزار شود آنها علاقه‌مندند حتی پس از فارغ‌التحصیل شدن نیز در آن شرکت کنند.

بعد از ظهر نیز در اتاق زبان فارسی، درباره کارهای پژوهشی از جمله «فرهنگ واژه‌های مشترک در زبان فارسی و قزاقی» که تایپ شده و آماده چاپ است و کتاب درسی «زبان فارسی برای سال اول و دوم» که بخشی از آن تهیه شده است صحبت و بیان شد که در صورت حمایت، آمادگی تألیف تاریخ ادبیات ایران به زبان قزاقی را دارند.

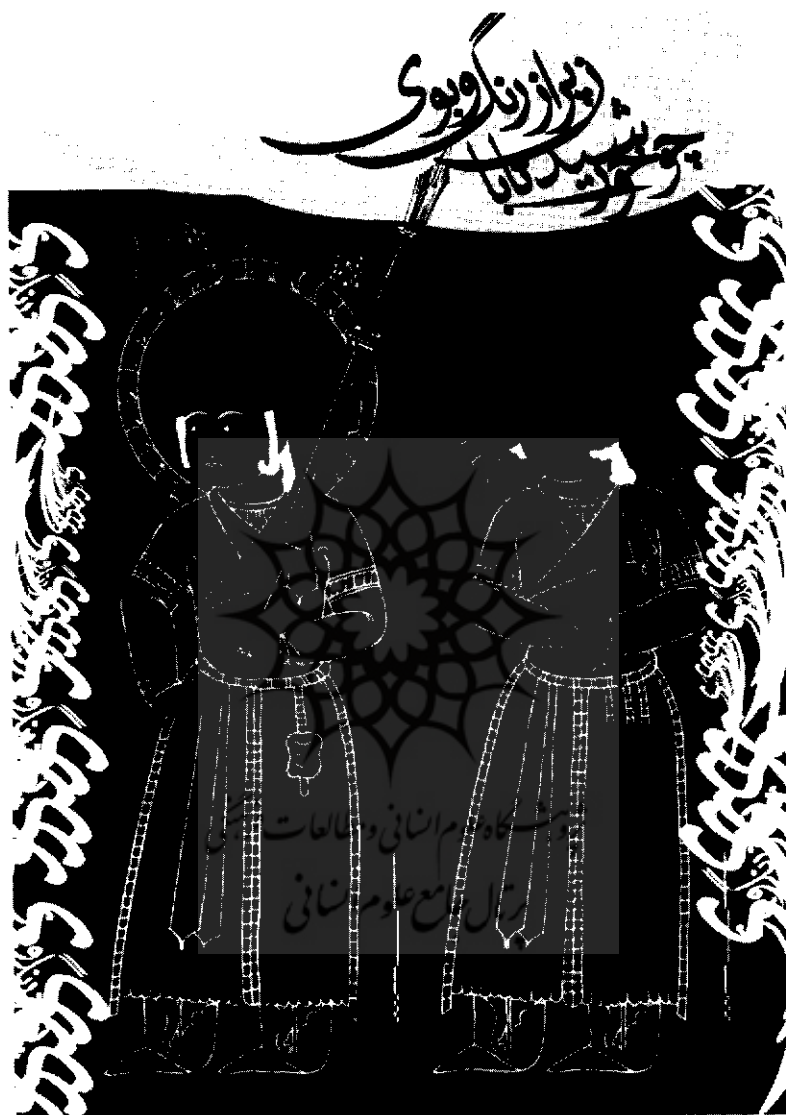
پژوهشگر خستگی ناپذیر

آقای اسلام چمنی در بازدیدها همراه و در ملاقات‌ها معرف من بودند. ایشان در سال ۱۹۹۰ در دانشکده شرق‌شناسی دانشگاه فارابی، در رشته جدیدالتأسیس زبان و ادبیات فارسی، جزو اولین مدرسان در آنجا مشغول به کار شد و از همان سال در مجله کودکان و نوجوانان آق‌جه لکن (بادبان سفید)، سلسله مقالاتی تحت عنوان «بیانید زبان فارسی را بیاموزیم» منتشر و در کار انتشار یک شماره از مجله «ویژه‌نامه ایران‌شناسی» همکاری کرد. وی در ۱۹۹۴ «فرهنگ‌نامه فارسی - قزاقی - قزاقی - فارسی» را در انتشارات صنعت آلماتی، در ۱۹۹۹ مقاله‌ای درباره «علی‌اکبر دهخدا» را در نشریه قزاق ادبیاتی، در ۲۰۰۰ کتاب «حافظ و ادبیات قزاق» - که روابط ادبی ایران و قزاقستان، به ویژه انعکاس حافظ در ادبیات قزاق را مورد بررسی قرار می‌دهد - از طرف وزارت علوم و آموزش عالی و در همین سال مقاله «سعدی و ادبیات قزاق» را در نشریه آلماتی اقصامی به چاپ رساند.

همچنین در ۲۰۰۱ مجموعه مقالات سمینار ایران و قزاق‌ها تحت عنوان: «روابط فرهنگی گذشته و آینده قزاق - ایران» با سردبیری وی به صورت کتاب از طرف انستیتوی پژوهشی هنر و فرهنگ قزاق، وابسته به وزارت رسانه‌ها و فرهنگ چاپ شد. مقاله «داریوش اول» در دائرةالمعارف ملی قزاقستان، جلد سوم آلماتی و «طلوع

خورشید بی فجر خواهد بود» - در خصوص بعد فرهنگی انقلاب اسلامی ایران به رهبری امام خمینی - در نشریه معتبر قزاق ادبیاتی نیز از ایشان منتشر شد.

در ۲۰۰۲ از طرف انستیتوی پژوهشی هنر و فرهنگ قزاق، مجموعه‌ای تحت عنوان: «سنه‌شناسی» به سردبیری وی، حاوی شش مقاله در معرفی و شناساندن کتب تاریخی و فرهنگ قزاق منتشر گردید. همچنین در این سال کتاب «تاریخ ایران» دکتر شعبانی را به زبان قزاقی ترجمه کرد که

با مقدمه رئیس انستیتوی تاریخ قزاقستان، از طرف رایزنی فرهنگی ج.ا.ایران منتشر شد. همچنین مقاله‌ای تحت عنوان: «دیوان امام خمینی» در نشریه معتبر قزاق ادبیاتی و کتابی تحت عنوان «طراز قدیمی» با جمعی از مؤلفان و با کمک استانداری جامبول و دانشگاه دولتی طراز به چاپ رساند که در آن منابع تاریخی و ادبی ایران در رابطه با شهر قدیمی طراز معرفی می‌گردد. به موازات کتاب فوق، کتابچه‌ای به نام «طراز در آینه شعر فارسی» از طرف رایزنی فرهنگی ج.ا.ایران در آلماتی، به مناسبت دو هزارمین سالگرد شهر طراز و تحفه‌ای از طرف ایران به چاپ رسید.

در ۲۰۰۳ مقالاتی تحت عنوان: «اوحدالدین محمد ابن انوری»، «اسدی طوسی»، «ظفرنامه» و «طراز در آینه شعر فارسی» در دائرةالمعارف بزرگ جامبول، آلماتی و دائرةالمعارف قزاق و «ذوالفقار» در دائرةالمعارف ملی قزاقستان جلد چهارم آلماتی و «جامع التواریخ رشیدی» در دائرةالمعارف بین‌المللی ترکستان، آلماتی به چاپ رساند. همچنین در این سال کتاب «تاریخ رشیدی میرزا حیدر دوغلات» توسط وی از زبان فارسی به قزاقی برگردانده شد و با مقدمه‌ای از عبدو استار دریس علیف، مفتی مسلمانان قزاقستان، در انتشارات توران در آلماتی و «فرهنگ‌نامه پارسی - قزاقی» ایشان، توسط رایزنی فرهنگی ج.ا.ایران در آلماتی از سوی انتشاراتی زرده منتشر شد. در ۲۰۰۴ ترجمه بخشی از «شاهنامه» که توسط شاعر محبوب قزاق، مرحوم تورماغامت ایزتلولوی در ۱۹۶۱ چاپ شده بود، بار دیگر به صورت کامل تر و در دو جلد با مقاله‌ای از ایشان در آغاز کتاب از سوی انتشاراتی جازوشی به چاپ رسید. بازدید از موزه دانشگاه دولتی طراز و ملاقات با خانم دکتر فاطمه نادرآوا - معاون دانشگاه دولتی طراز که دکترای اقتصاد دارند - از دیگر برنامه‌های این سفر بود. موزه زیبا و درخور توجه بود، خصوصاً بخش مربوط به جشن‌های ۲۰۰۰ سالگی طراز که با حضور رئیس جمهور، همچنین سفیر و رایزن فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در این شهر برگزار می‌شده است.

دیدار از مقبره تکتورماس، محمد بهادر، رودخانه تالاس، مقبره بی‌بی عایشه، باباجا خاتون و قره خان نیز از برنامه‌های جالب این سفر بود.

تکتورماس از صوفیانی است که در قرن‌های ۱۰ و ۱۱ م. در رواج دین اسلام در این منطقه کوشیده و اکنون مقبره او در کنار مقبره محمد بهادر (۱۷۱۵ - ۱۸۱۹ م.) که از سرداران آبیلائی خان بوده است، به صورت زیارتگاه درآمده و بر بالای تپه‌ای مشرف

به رودخانه تالاس قرار گرفته است. هنگام بازدید از این محل و در بعد از ظهر جمعه، به اصرار یک خانواده قزاق، که گوسفندی را نذر کرده و پخته بودند، بر سفره نذری حاضر شدیم و صحبت‌های جالبی رد و بدل شد.

قره‌خان کسی است که حکومت مستقل ترک را به نام قره‌خانیان در طراز ایجاد کرد و دین اسلام را به عنوان دین رسمی برگزید. بر سر در مقبره او عبارات «لا اله الا الله، محمد رسول الله، صلی الله علیه و سلم ۱۳۲۵» و عبارت فارسی «که نویسد برای التماس، بر روضه پادشاه کرد رقم ۱۳۲۴» نقش بسته بود.

در ۱۶ کیلومتری طراز و در جاده طراز به چیمکنت، مقبره بی‌بی عایشه که قرن‌های ۱۱ و ۱۲ م. می‌زیسته و در کنار آن مقبره باباجا خاتون که خدمتکار او بوده است قرار دارد و مردم به زیارت آنها می‌روند.

ارزیابی

با توجه به این که در سال‌های اخیر، از بخش زبان فارسی در دانشگاه‌های طراز بازدید صورت نگرفته بود، به نظر می‌رسد این بازدید مفید و دارای اهمیت بوده باشد. لازم به ذکر است که اتاق زبان فارسی در این دانشگاه در جایگاه مناسبی قرار دارد. آقای اسلام چمنی نیز فردی کوشا به نظر می‌رسد که در دانشگاه نیز دارای وجهه خوبی است، تقدیر از ایشان بی‌نتیجه نخواهد بود. دو استاد دیگر آقای دوران و خانم گلمیرا نیز زبان فارسی را به خوبی صحبت می‌کنند. بنا بر اظهارات استادان، تعداد دانشجویان آنها ۱۰۰ نفر است که در ملاقاتی که با حدود ۲۰ نفر از آنان داشتم به زبان و ادب فارسی بسیار علاقه‌مند به نظر می‌رسیدند. با عنایت به آنچه گفته شد، تعطیل کردن اتاق ایران به هیچ وجه صلاح نیست، بلکه تقویت و سرکشی بیشتر از آنجا مفید ارزیابی می‌شود.

راه‌کارها و پیشنهادها

۱. ارتباط بیشتر با دانشگاه دولتی طراز و سایر دانشگاه‌های این شهر از راه‌های مختلف از جمله: برگزاری دوره‌های دانش‌افزایی کوتاه‌مدت، برگزاری سمینارها، سخنرانی‌ها و ...
۲. اعطای بورس‌های تحصیلی برای ادامه تحصیل در دانشگاه‌های ایران یا شرکت در دوره‌های کوتاه‌مدت در ایران.
۳. برنامه‌ریزی برای راه‌اندازی و تشکیل کلاس‌های ضمن خدمت برای استادان بومی.

۴. تشکیل پرونده برای استادان بومی و ثبت فعالیت‌های آنها از جمله شرکت در کلاس‌های ضمن خدمت، فعالیت‌های پژوهشی، کارنامه آزمون‌ها، شرکت در دوره‌های دانش‌افزایی در ایران یا کشور خود، شرکت در همایش‌ها و ...

۵. بررسی برنامه درسی

۶. تهیه نرم‌افزارهای آموزشی زبان فارسی، آثار شاعران و نویسندگان کلاسیک و

معاصر، آشنایی با ایران و فرهنگ ایرانی، جغرافیا و تاریخ ایران، فیلم‌های ایرانی و ...
۷. ارسال مرتب کتاب‌ها و مجلات جدید.

پانوش:

* استاد اعزامی از دانشگاه پیام نور یزد به قزاقستان